

CIVIL EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A KISTELEPÜLÉSI SZÍNTEREKEN¹

(Cooperation between Nongovernmental Organizations in Small Settlements in Hungary)

RAGADICS TAMÁS – VARGA IVETT –
FÜZESI ZSUZSANNA

Kulcsszavak:

civil szervezetek   civilek közötti együttműködés   egészségfejlesztés   helyi életminőség   helyi önkormányzatok

A tanulmány egy, a rurális térségben, az egészség és életminőség fejlesztése terén tevékenykedő civil szervezetek körében készített (2006 novembere és 2007 áprilisa között végzett) felmérés eredményeit ismerteti. A kutatás a civil szervezetek közötti együttműködés motivációinak feltárására és a nonprofit szektor kisebb aktorai közötti szövetkezések minőségi jellemzésére, valamint a civilek és a helyi hatalom közötti viszonyrendszer elemzésére irányult.

Bevezetés

A rendszerváltást követő időszakban a gazdasági központoktól távol fekvő, kisebb településeken jellemzően a negatív tendenciák erősödtek meg. Csökkent a munkalehetőség, nőtt a hátrányos helyzetű rétegek aránya (Kovács 2005). Romlott a lakosság egészségügyi állapota, miközben visszaszorultak a helyi életminőség javítását célzó központi, redistributív támogatások (Andorka 1997).

Az egyes települések fejlődését nagymértékben meghatározza, hogy az adott területen kialakult-e egy együttműködő, tenni akaró közösség. Ennek megfelelően fontos cél a vidéki népesség autonómiájának növelése, a helyi problémák közösségi felismerésének és megoldásának segítése (Vercseg 2004). A rendszerváltás után jelentősen kiszélesedtek a társadalom önszerveződésének lehetőségei, s ugrásszerűen megnőtt a civil szervezetek száma. Ezek azonban jellemzően kis hatékonysággal működnek és csekély társadalmi jelentőséggel bírnak. A szűkös források miatt – az adott térség fejlődése szempontjából előnyös – kooperáció helyett gyakran konkuráló magatartás jellemzi a civil szervezeteket (Kákai 2004).

A Fact Alapítvány 2006 novembere és 2007 áprilisa között kérdőíves és interjúkutatást végzett a Nemzeti Civil Alap pályázata keretében a vidéki kistelepüléseken működő, a helyi életminőség fejlesztésével kapcsolatos tevékenységet folytató civil szervezetek körében. Munkánk – a szerveződésekre vonatkozó adatok összegyűjtésén túl – a civilek közötti együttműködést megalapozó tényezők és a szövetkezéssel kapcsolatos problémák feltárására irányult.

A két fő részből álló kutatás első fázisa az a kérdőíves vizsgálat volt, melyet a települési egészségterv programban² pályázó civil szervezetek körében végeztünk (Füzesi-Tistyán 2004). E survey típusú, önkitöltéses kérdőíves felmérés a szervezet létrehozásának körülményeire, célrendszerére, tevékenységi körének feltérképezésére, célcsoportjának és működési feltételeinek vizsgálatára, illetve más civil szervezetekkel való kapcsolatainak felmérésére vonatkozott.

A kutatás másik része a civil szervezetek kapcsolatrendszerének, más civil szervezetekkel és a helyi hatalommal való együttműködéseinek elemzésére irányult. Az interjú módszerrel készült vizsgálat a civil együttműködések minőségi és mennyiségi jellemzésen túl a szövetezések mögött meghúzódó motivációk feltárását célozta. Jelen tanulmány a feltárt együttműködések jellemzőinek bemutatásán keresztül válaszol fel a kistélepüléseken működő, helyi problémák megoldására szerveződött civil szervezetek kapcsolatrendszerének sajátosságait.

A civil szervezetek legfontosabb jellemzői

Munkánk első szakaszában összesen 342 szervezethez juttattunk el önkitöltéses kérdőíveket postai úton. Az adatfelvétel lezárásáig 127 kitöltött kérdőív érkezett vissza (amely 37%-os visszaérkezést jelent, a szakirodalom szerint jó eredménynek tekinthető).

A vizsgált civil szervezetek 14,9%-a Csongrád, 11–11%-a Bács-Kiskun,³ illetve Somogy megyében működik. Az ország más megyéiben tevékenykedő szervezetek aránya 10% alatt maradt (1. táblázat). (A magyarországi gazdasági térszerkezet [Beluszky 2002; Enyedi 2004] nem befolyásolta a minta szerkezetét.)

A szervezetek alapítói jellemzően magánszemélyek, civilek (73,2%), további 11,1%-uk esetén önkormányzatok vagy önkormányzati fenntartású intézmények. Néhány esetben ezek együttes kezdeményezésére, forprofit intézmény, más civil szervezet vagy egyház közreműködésével történt a szervezet létrehozása.

A kutatásban szereplő egyesületek, alapítványok többsége (59,8%) önfenntartó, valamivel több, mint egytizedük esetében (11,8%) – ahogy ez az alapítás körülményeiből is következik – a település önkormányzata tartja fenn részben vagy egészben a szervezetet. Az interjúk tapasztalatai alapján a civilek további jelentős hányada részben különböző formában (pl. infrastruktúra) önkormányzati támogatásban.

Az egyesületek, alapítványok több lábon állását jelzi, hogy egy szervezet bevételei átlagosan 3,1 területről származnak. A szervezetek fenntartásának két alappillére a pályázati lehetőségek kihasználása (77,8%) és a helyi önkormányzat által nyújtott támogatások (70,6%) jelentik. Szintén jelentős forrást képeznek a tagdíjból származó bevételek (55,6%), az 1%-os SZJA felajánlás (47,6%) és a különböző adományok (46,0%). Állami támogatásra csak néhány szervezet számíthat (2. táblázat). A felsoroltakon kívül néhány esetben a szolgáltatásokért felszámított díjakból, egyházi, illetve uniós forrásokból származott bevétele a vizsgált szervezeteknek.

1. TÁBLÁZAT

*A mintába került egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek területi (megyei) megoszlása
(The Distribution of NGOs working in the Field of Health Development in the Hungarian Counties)*

Megyék	db	%
Csongrád	19	14,9
Bács-Kiskun	14	11,0
Somogy	14	11,0
Győr-Moson-Sopron	10	7,9
Veszprém	10	7,9
Zala	8	6,3
Baranya	7	5,5
Hajdú-Bihar	7	5,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	6	4,7
Fejér	6	4,7
Pest	6	4,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	6	4,7
Békés	5	4,0
Jász-Nagykun-Szolnok	5	4,0
Nógrád	2	1,6
Heves	1	0,8
Vas	1	0,8
Összesen	127	100,0

Forrás: Egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek vizsgálata 2006–2007.

2. TÁBLÁZAT

*Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek fenntartásának anyagi forrásai
(The Financial Base of NGOs Working in the Field of Health Development)*

Forráslehetőségek	Említés	%
Pályázatok	98	77,8
Önkormányzati támogatás	89	70,6
Tagdíj	70	55,6
1%-os SZJA felajánlás	60	47,6
Adományok	58	46,0
Állami támogatás	10	7,9
Egyéb	9	7,1

Forrás: Egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek vizsgálata 2006–2007.

Legfeljebb évi egymillió forint áll a szervezetek 56,7%-ának rendelkezésére. Ezen belül is jól mutatja a vizsgált civil szervezetek többségének szerény anyagi körülményeit, hogy mintegy 40%-uk éves költségvetése 300 ezer forint alatt marad. Évi

egymillió forintnál nagyobb összeggel a szervezetek kb. negyede, 26,7%-a rendelkezik (3. táblázat).

A szervezetek átlagos költségvetése 3 133 745 Ft, a „legfelső” hat szervezet adatait nem tekintve azonban csak 1 067 708 Ft.

3. TÁBLÁZAT

Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek éves költségvetése (The Annual Budget of NGOs Working in the Field of Health Development)

Összeg	Említés	%
Legfeljebb 100 000 forint	23	18,1
100 001–300 000 forint	27	21,3
300 001–600 000 forint	10	7,9
600 001–1 000 000 forint	12	9,4
1 000 001–2 000 000 forint	16	12,6
2 000 001–10 000 000 forint	12	9,4
10 000 000 forint felett	6	4,7
Nem tudja/nem válaszolt	21	16,5
<i>Összesen</i>	<i>127</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek vizsgálata 2006–2007.

A vizsgált nonprofit szervezetek döntő többsége, 74,8%-a – ahogy ez szerény anyagi lehetőségeikből is következik – nem foglalkoztat állandó alkalmazottat. Mindössze egy személynek ad munkát a szervezetek további 12,6%-a, tehát összességében megállapítható, hogy kis, elsősorban az önkéntesek tevékenységére épülő szervezetekről van szó, melyek jellemzően nem képesek állandó munkatársak „eltartására”.

Programjaik megvalósítása során a szervezetek átlagosan 23 önkéntes segítségére támaszkodhatnak.⁴ A vizsgált civilek több mint egyharmada (35,4%) 11–30 fős önkéntes csapattal végzi tevékenységét. Ennél kevesebb, legfeljebb 10 fő segítője van a szervezetek 25,1%-ának. Fontos azonban megemlíteni, hogy olyan civil szervezeteket is találtunk, melyeknek egyáltalán nincsenek önkéntesei. Magas, 50 fő feletti önkéntes segítői hálózatról mindössze 10 szervezet képviselője tett említést (4. táblázat).

Az interjúk tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a szervezetek sok esetben önkéntesnek tekintik egyesületük, alapítványuk összes bejegyzett tagját, függetlenül azok konkrét szerepvállalásától, tevékenységétől. A ténylegesen tevékeny segítők száma tehát valójában kisebb.

A vizsgált civil szervezetek többségének kistéleplési jellegéből adódik, hogy tevékenységük nem egy speciális célcsoportra irányul, hanem a településen élők szélesebb rétegeit kívánják programjaikkal elérni. Elsősorban programok (főként kulturális, egészséges életmódhoz kötődő és sportprogramok) szervezésével foglalkoznak, a tevékenységi területek kétharmada (66,4%-a) sorolható egyértelműen ide. Szintén 10% körüli gyakorisággal szerepeltek azok a tevékenységek, melyek elsősorban a településen élők számára biztosítanak különböző szolgáltatásokat (11,8%), illetve amelyek a település környezeti értékeinek megőrzésére, védelmére irányul-

nak (10,2%). Karitatív, segítő jellegű feladatok ellátásával (pl. ruhaosztás, adománygyűjtés) a vizsgált szervezetek 6,0%-a foglalkozik.

4. TÁBLÁZAT

Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek önkénteseinek száma
(*The Number of Volunteers Working for the NGOs in the Field of Health Development*)

<i>Önkéntesek száma</i>	<i>db</i>	<i>%</i>
Nincs önkéntes	5	3,9
1–5 fő	12	9,4
6–10 fő	20	15,7
11–20 fő	24	18,9
21–30 fő	21	16,5
31–50 fő	18	14,2
51–300 fő	10	7,9
Nem tudja/nem válaszolt	17	13,4
<i>Összesen</i>	<i>127</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek vizsgálata 2006–2007.

A szervezetek aktivitásával kapcsolatban valószínűsíthető, hogy a vizsgált civilek többsége évente csak legfeljebb egy-két, nagyszámú résztvevőt elérő programmal rendelkezik. (Erre utal az az adat, hogy a három legfontosabbnak ítélt program esetében az átlagos látogatószám 362, 267, illetve 159 fő.) A rendezvények többsége legfeljebb 100 résztvevővel valósult meg, ezen belül is relatíve magas (11–15%) a kis, legfeljebb 20 személyt elérő programok aránya. A szervezetek egy része csak a legszűkebb környezetében tevékenykedik, működése izolált, a településen élők számára sem elérhető, vagy a program jellege nem releváns a számukra.

A vizsgált szervezetek jellemzően saját településük és a szomszédos településeken élők számára nyújtanak programokat (53,5%). A kistérség lakói számára már csak a szervezetek harmada (33,9%) kínál rendezvényeket, szolgáltatásokat, ennél nagyobb körre a civil szervezetek ötödének (20,5%) tevékenysége terjed ki.

Jellemzően más szervezetekkel is együttműködnek a mintába került szerveződések, relatív többségük a településen kívüli partnert is megnevezett (5. táblázat).

5. TÁBLÁZAT

Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek kapcsolatainak jellege
(*The Types of Relationships between NGOs in the Field of Health Development*)

<i>Kapcsolat jellege</i>	<i>Említés</i>	<i>%</i>
Csak településen belüli partner(ek)et nevezett meg	51	40,2
Településen kívüli partnert (is) megnevezett	59	46,5
Nem adott meg vagy nincs partnerkapcsolat	17	13,4
<i>Összesen</i>	<i>127</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó civil szervezetek vizsgálata 2006–2007.

Az együttműködések fontosabb jellemzői

A kérdőívek és az előzetes telefonos beszélgetések alapján modellszerűnek tekinthető együttműködések, illetve szervezeti működési gyakorlatok megismerésére 45 szociológiai interjú elkészítésére került sor. A kutatás során az egészség- és életminőség-fejlesztéssel kapcsolatos tevékenységet folytató civil szervezetek képviselőit, jellemzően vezetőit kerestük meg, akik – munkájukból, beosztásukból, tapasztalataikból adódóan – részletes információkkal tudtak szolgálni szervezetük működésével és kapcsolatrendszerének jellemzésével összefüggésben.⁵

A mélyinterjúk vizsgálatokat Magyarország több megyéjében végeztük. A felkeresett szervezetek közös jellemzője, hogy rendszerint kis településeken működnek, illetve alakulásuk és működésük helyi problémákra reagál. Más tekintetben azonban nem hasonlíthatóak össze. Egyes szervezetek fejlettebb kistérségekben, jobb finansziális körülmények között működnek, mások hátránya nemcsak földrajzi fekvését, de egyéb társadalmi-gazdasági jellemzőit tekintve is megmutatkozik.

A mélyinterjúk módszerrel megkérdezettek között szerepeltek polgármesterek, önkormányzati munkatársak, védőnők, számos nyugdíjas szervezeti vezető, pedagógus, teleház, illetve művelődési ház vezető. Az adatfelvételben a férfi–női arány kiegyenlített volt. A kérdezettek életkorát tekintve a középkorúak és az idősek domináltak. A kérdezettek lakó- és munkahelye általában egybeesett azzal a településsel, ahol a szervezet székhelye található.

Az egymást követő interjúk során árnyalt képet alkothattunk a kisebb településeken működő civil összefonódások sajátosságairól, a nonprofit szektort jellemző visszasságokról és dilemmákról, valamint a civil szférát övező társadalmi és helyi politikai környezet ellentmondásairól is.

A civilek közötti együttműködést motiváló tényezők

Elsőként arra kerestük a választ, milyen tényezők indukálnak szervezett kooperációt a különböző civil szervezetek között. Fontos volt annak ismerete, hogy a kérdezettek lényegesnek tartják-e egyesületük, alapítványuk életében a más szerveződésekkel való rendszeres kapcsolattartást, a közös munkát, s rögzíteni kívántuk a szervezkedés irányába ható, illetve az együttműködést gátló érdekeket is.

Az interjúk tanulsága szerint a legtöbb civil szervezet önállóan is képes alapvető feladatai ellátására, az előrelépéshez, fejlődéshez, a nagyobb projektekhez azonban szükséges a szektor más szereplőivel való kooperáció. A kapcsolatfelvétel és együttműködés további források bevonását feltételezi, ezért az általunk vizsgált szervezetek között gyakran külső, a civil szférán kívül elhelyezkedő erő hatására jön létre aktív kommunikáció és összefonódás.

A szervezetek közötti kapcsolatfelvételt számos tényező indukálhatja. Ezek közül – az interjúk alapján – a legfontosabbak a vezetők és tagok közötti személyes kap-

csolatok, a földrajzi közelség, a közös, vagy hasonló célrendszer, az együttműködésre építő pályázati rendszer és a helyi önkormányzat.

A kisebb településeken működő civil szervezeteket a közös iroda, találkozóhely is közelítheti egymáshoz. Az egyesületek összejövetelihez gyakran a helyi kultúrház, iskola, könyvtár, teleház, ritkább esetben külön civil-ház biztosítja a helyszínt. Bár az együtt használt infrastruktúra önmagában ritkán bizonyul együttműködést generáló tényezőnek, a kapcsolatfelvételhez mégis elégséges alapot nyújt.

Összefogások jellemzően konkrét ügyek, projektek mentén alakulnak ki. Gyakori, hogy az önkormányzat szervezi munkacsapatba az adott település szempontjából fontos feladatok (pl. falunap, majális, parkosítás) megoldására a helyi civileket. A vizsgált szervezetek általában a lazább kapcsolódást tartják előnyösnek, a kapcsolatok intenzitása a közös projektek megvalósítása kapcsán erősödik. A felülről szervezett, formális fórumokkal szemben az interaktív tapasztalatcserével egybekötött alkalmakat értékeli pozitívan, illetve azokat a kapcsolataikat, amelyek révén anyagi és információs forrásokhoz juthatnak.

A kutatási mintába került települések esetében a rendezvényeken megnyilvánuló közösségi aktivitás általában alacsony. A kistéleplési színtereken kicsi a mobilizálható és aktivizálható, a helyi közösségért tenni tudó és akaró aktorok száma, ezért gyakori jelenség, hogy a különböző szervezetek tagságában és vezetésében ugyanazokat a személyeket találjuk.

Sok esetben a civileket befogadó intézmény vezetője vagy munkatársa közös programok, rendezvények révén létesít hidat az egyesületek között. Az elindulásnál – és később is – fontos a vezető személyisége. A vezető jellemzően a település egyik véleményvezére, aki képes a civilek koordinálására, az együttes munka irányítására, s akit a kooperáló egyesületek kölcsönösen elismernek. Az elfogadás alapja lehet az irányító szakértelme, kapcsolati vagy gazdasági tőkéje, presztízse, állami vagy önkormányzati pozíciója.

A civilek közötti együttműködés egyik fontos motorja – a települések és a szervezetek méretével összefüggésben – egymás rendezvényeinek kölcsönös látogatása. Az egyesületek tagjai által szervezett programok ugyanis – megfelelő látogatottság hiányában – sikertelenek lennének, de egy másik szervezet tagjainak (és kapcsolati tőkéjének) bevonásával már megfelelő lehet a látogatottság: megoszlanak a meghívott előadó tiszteletdíjának, a kirándulásra rendelt autóbusz bérleti díjának költségei, több csapat nevez a sportversenyre stb. Ez a stratégia – vizsgálataink alapján – településeken belül és egymáshoz közeli, kisebb falvak szervezetei esetében is működőképesnek bizonyul. Más esetekben a szervezetek szerény taglétszámát úgy bővítik az egyes pályázatok sikerének érdekében, hogy a szorosan együttműködő egyesületek tagjai a másik civil szervezet kötelekei között is regisztráltatják magukat.

Civil szervezetek és a helyi önkormányzatok

A tanulmányozott szerveződések sok szállal kapcsolódnak a helyi önkormányzatokhoz. A civilek és a helyi hatalom közötti kapcsolat rendszerint fontos és meghatározó az egyesületek működése szempontjából, ugyanakkor ellentmondásokról és gyakran feszültségektől is terhes. A magyarországi civil szervezetekre jellemző „átpolitizáltság” (Gazsó–Laki 2004) a helyi szinteken is megmutatkozik.

A vizsgált szervezetek képviselői általában pozitívan nyilatkoztak egyesületüknek, alapítványuknak a helyi önkormányzattal való viszonyáról. Az interjúk során felmerülő összefüggések azonban rámutattak a helyzet fonákságaira is. A kisebb civil szervezetekre ugyanis jellemző a helyi hatalomtól való egyoldalú függés. Ez a függés egyrészt anyagi természetű. A megkérdezett civil képviselők, vezetők jelentős része bejegyzés nélküli szervezetnél tevékenykedik. Pályázataikat csak más, erősebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, bejegyzett civil szervezettel, vagy az önkormányzattal közösen nyújthatják be. A települési önkormányzat így gyakran közvetítőként működik közre a kisebb szervezetek anyagi forrásokhoz való hozzájutásánál, a pénz „leosztását” is monopolizálva. Tény, hogy kérdésünkre sok szervezet – minden más kapcsolat hiányában – a helyi önkormányzatot jelölte meg az egyetlen együttműködő partnereként.

Több kisebb egyesület, klub életében – lehetőségeik, saját forrásaik, szakértelmük hiánya miatt – a pályázati források elérése meg sem jelenik reálisan elérhető célként. Esetükben az önkormányzat által a helyi civil élet képviselőinek évente juttatott néhány tízezer forintos támogatás jelenti a tevékenységükhöz felhasználható egyetlen keretet. Ezek a szervezetek alapvetően önkéntes munkával valósítják meg céljaikat, tevékenységük nem igényel különösebb anyagi befektetést (pl. nyugdíjas klubok). Számukra ez az éves járadék – bár működésükhöz nem jelent alapvető feltételt – nagy jelentőséggel bír: ez az összeg alapozhatja meg az egyetlen komolyabb megrendezhető programot, rendezvényt vagy kirándulást, esetleg a felmerülő rezsiköltségek kiegyenlítésére szolgál.

A pénzbeli juttatások mellett az önkormányzatok más eszközökkel is támogathatják a településükön működő szervezeteket. Jellemző példa a civil tevékenység infrastruktúrájának biztosítása (részben vagy egészben). Ez jelentheti a végzett tevékenységhez szükséges kellékek, eszközök, ruhák, műszerek beszerzését, közlekedési eszköz, irodai eszközpark, vagy a találkozókhoz, programokhoz szükséges helyszín, terem vagy épület biztosítását. Számos szervezet tartja összejöveteleit önkormányzati fenntartású művelődési házban, közösségi vagy teleházban, esetleg az önkormányzat épületében. Több kisebb településen csak az önkormányzat rendelkezik a pályázati munkához szükséges informatikai háttérrel. Az egyesületek támogatásának ez az oldala sok szempontból fontosabb a konkrét anyagi segítségnyújtásnál.

A települési önkormányzatok jelentős része felismerte a civilek által végzett munkának a helyi egészség- és életminőség fejlesztésében, valamint a közösségépítés terén (Hankiss 1983) játszott kiemelt szerepét. Az egyesületek, alapítványok, klu-

bok tevékenysége kiegészíti és pótolja az önkormányzati szerepvállalást, s azokon a területeken is eredményes lehet, ahol a helyi hatalom – feladatainak sokrétűsége, ill. forrásbeli hiányosságai miatt – nem képes a hatékony jelenlétre. Ugyanakkor a települési színtereken is meghatározó a személyközi viszonyok és kapcsolatok alakulása. A személyes ellentétek (a civil szervezet vezetője és a polgármester, a jegyző vagy egyes önkormányzati képviselők között) gyakran hátráltatják a helyi közösség érdekében végzett hatékony munkát.

Az interjúk alapján elmondhatjuk, hogy az önkormányzatoknak érdeke fűződik az aktív civil szervezetek jelenlétéhez, és a feladatok átvállalásának arányában szívesen támogatják őket. Ugyanakkor nem nézik jó szemmel az erős, a lakosság jelentős részét elérő és mozgósítani képes szerveződések, féltékenyen őrizve a lokális politikai hatalmat. Kevésbé értékelik pozitívan azokat a helyi egyesületeket, amelyek életminőség-fejlesztő tevékenységük mellett az önkormányzati munka kritikáját, a szélesebb nyilvánosság megteremtését, a demokratikus kontroll megvalósítását is célul tűzik ki (Kákai 2005). A vizsgált szervezetek között 2–3 esetben fordult elő, hogy a rendelkezésükre álló tájékoztatási eszközöket (webes felület, falurádió, helyi újság) felhasználták a lokális szintű politikába való bekapcsolódásra, s ezt követően konfrontálódtak a helyi hatalom képviselőivel.

Néhány településen kiépültek az önkormányzat és a civilek párbeszédét segítő érdekegyeztető fórumok. Ezek a keretek alkalmasak arra, hogy az egyesületek, alapítványok képviselői hatást gyakoroljanak a helyi politika alakulására. A civil kerekasztalok, fórumok azonban – a vizsgált települések esetében – nagyon ritkán válnak az egyenrangú érdekegyeztetés színterévé, a megbeszélések alapvetően önkormányzati dominancia mellett zajlanak. A napirend kimerül a község vagy város szempontjából fontosnak ítélt programok és célkitűzések egyeztetésében, a feladatok és az egyes rendezvényekért felelős civilek kijelölésében. Bár az érdekeltek itt értesülhetnek arról, hogy részesülnek-e az adott évben vagy időszakban valamilyen önkormányzati juttatásban, az egyesületeknek járó források konkrét felosztása már ritkábban valósul meg ezen a fórumon, ez jellemzően a „színfalak mögött” zajlik. Mivel a kiosztható összeg és az osztás szabályai – az aktív civil szervezetek számának, az önkormányzat anyagi helyzetének, az aktuális feladatok és a kapcsolati viszonyok függvényében – évről évre változnak, nehéz a hosszabb távú kalkuláció és tervezés, s a civilek vezetői számára állandó feladat a mindenkori önkormányzattal való pozitív viszony ápolása.

A helyzetet bonyolítja, hogy több településen működnek az önkormányzat által konkrét célok megvalósítására létrehozott civil szervezetek, alapítványok, egyesületek, közhasznú társaságok. Több pályázati forrás csak akkor érhető el az önkormányzatok számára, ha legalább egy, a társadalmi támogatást jelző civil szervezettel közösen nyújtja be pályázatát. Ez a rendszer ösztönözte az önkormányzatokat az egyesületek, alapítványok, közalapítványok létrehozására – gyakran csak papíron, valódi társadalmi bázis nélkül. Vannak olyan települési képviselőtestületek, ahol a megválasztott önkormányzati képviselők automatikusan tagjai lesznek egy, a közösségi pályázatok sikerét biztosítani hivatott civil szervezetnek is.

A forráshiánnyal küzdő önkormányzatok támogató tevékenysége gyakran merül ki a saját alapítású szervezetek segítségével. Ez a jelenség hátrányos helyzetbe hozhatja a „valódi” civileket, fokozva a megosztottságot az érdekkellentétektől terhes szektorban. A kutatás során ugyanakkor az is kiderült, hogy több önkormányzati alapítású szervezet nőtt bele sikeresen a helyi társadalomba, tevékenységével és programjaival széles rétegeket megmozgatva, a lakosság életminőségének javítását hatékonyan elősegítve.

A civil együttműködések problémái

Az egyes szervezeteket, egyesületeket jellemző nehézségek, konfliktusok a civilek szövetkezéseinek szintjén is megjelennek közvetlen vagy közvetett formában (Hancock 2004). A kisebb településeken működő civil szervezetek problémái közül – az általánosan jellemző forráshiány mellett – a kiszolgáltatottságot, bizonyos tárgyi eszközök, a kompetencia, az aktív segítők és a bevonható emberek hiányát, illetve csekély számát emelték ki a legtöbben az interjúk során. A kiszolgáltatottság jellemzően a felsőbb civil szintekkel, az állammal, az önkormányzattal kapcsolatban (Csegény–Kákai 2002), valamint a pályázati rendszerrel és állami törvénykezéssel összefüggésben jelenik meg.

A harmadik szektor kistélepléseken működő szervezetei közötti egyenlőtlenségek – a civil szféra összetettségéből adódóan – különböző gyökerekből táplálkoznak. A forrásokért folytatott küzdelem, az eltérő kulturális és kapcsolati tőke, a lakosság anyagi, egészségi és kulturális állapota, alacsony szintű szervezettsége, a térség és az önkormányzat hátrányos gazdasági helyzete, a szervezetek profilja, tevékenységi területe mind az egyes szervezetek és szövetségek közötti távolságot erősítik.

Az összefogásokkal kapcsolatos interjúk során gyakran tért vissza a „potyautasok” problémája. A szerveződésekbe bekapcsolódott egyesületek között előfordulnak az anyagi, infrastrukturális vagy információs előnyöket élvező, de a közös munkából részt alig, vagy egyáltalán nem vállaló szervezetek. Magatartásuk hatására más civil munkatársak is felhagynak az együttműködés során korábban tanúsított aktivitással, s a szövetség – a felosztható haszon, és a közösen elért eredmények visszaesésével – bomlásnak indul. A potyautas magatartás kialakulásának a nagyobb, kevésbé kontrollálható szerveződések kedveznek.

Javaslatok

A rendszeresen visszatérő, a civil összefogásra fokozottan alapozó, a helyi egészség- és életminőség fejlesztésével kapcsolatos programok, pályázatok számának gyarapodása mind a civil szektor, mind pedig a helyi társadalmak erősítése érdekében szükséges lenne.

A pályázati rendszer nagyobb differenciálásával, az eljárás egyszerűsítésével segíteni kell az alulról építkező valódi nonprofit szektor kisebb léptékű összefogásait. A felülről kialakított civil fórumok tevékenységének alakításában nagyobb szerepet kell adni a tagszervezetek képviselőinek, hogy ezek a szervezetek képessé váljanak a valós problémák megválaszolására.

Az önkormányzatoknak – túlterheltségük csökkentése érdekében – fokozniuk kellene az életképes civil kezdeményezések és együttműködések támogatását. Jelentős részben a helyi hatalom felelőssége, hogy a települési, kistérségi szintű civil kerekasztalokat demokratizálva megteremtse a valódi civil érdekegyeztetés és közös tervezés fórumait, megvalósítva ezzel a hatékony közös munka alapjait.

A kistéleplülési színtereken, a helyi lakosság egészségének és életminőségének megőrzésén és fejlesztésén munkálkodó civil szervezetek részéről elengedhetetlen a nagyobb nyitottság, a bizalmatlanság fokozatos leépítése, valamint a hosszabb távú, a jövőért áldozatokat vállalni tudó mentalitás és magatartás, valamint az együttműködés technikáinak tudatos elsajátítása. A közös projektek mentén tevékenykedő civil szerveződések munkatársai számára pedig fontos, hogy a helyi társadalommal együtt élve és gondolkodva, a lakosság valós igényeinek kielégítését szolgálják programjaikkal az egészségesebb, szervezettebb, életerősebb lokális közösségek megteremtése érdekében.

Jegyzetek

¹ A tanulmány alapjául szolgáló, a pécsi Fact Alapítvány által végzett kutatás a Nemzeti Civil Alapprogram Civil Önszerveződés, Szakmai és Területi Együttműködés Kollégiuma által támogatott *Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel kapcsolatos tevékenységet folytató civil együttműködések országos vizsgálata* c. pályázati program keretei között valósult meg.

² Az egészségterv összetett, egy település lakossága életminőségének, életfeltételeinek javítását szolgáló, a településen élők közös akaratát összegző stratégiai terv és cselekvési program. Konkrét célja az adott településen élő emberek életminőségének javítása, a civil szféra erősítése, a közösség tagjainak e folyamatba való bevonása, az egyének, közösségek autonómiájának, problémamegoldó készségének erősítése, a helyi (belső) erőforrások mozgósítása. Ez a gyakorlat nem csupán demokratikus, hanem a jelenlegi társadalmi-gazdasági körülmények között a hatékonyságot egyedül biztosító eljárás. A helyben megszülető tervek és programok, a települések döntéshozatali mechanizmusa, valamint a helyi társadalom által képviselt attitűdök és értékek alapvetően meghatározzák az ott élők egészségét és életminőségét (*Füzesi–Szöke–Tistyán–Péntek* 2001).

A Fact Alapítvány 1995-ben Pécssett készített először Magyarországon egészségtervet, igazi civil együttműködés keretében. Ezt az egészségterv know-how-t fejlesztette tovább a szervezet a Soros Alapítvány felkérésére 1997-ben. A kezdeményezés – a Soros Alapítvány, majd az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium, később az Egészséges Településekért Alapítvány által beindított pályázati programoknak köszönhetően – azóta mozgalommá szélesedett. A projektet a Fact Alapítvány munkatársai kísérték végig szakértőként és koordinátorként.

1998–2005 között 537 helység civil szerveződései (a lakosság bevonásával) készítettek egészségtervet, és kb. 250 településen e terveket a cselekvési programokkal meg is valósították. Jelenleg kb. 100–150 olyan település van, amely folyamatosan és aktívan fejleszti és valósítja meg egészségtervét a helyi civil együttműködések segítségével. Az 1998. évet követően nagyon gyorsan létrejöttek azok a „településbokrok”, amelyeken a civil együttműködések egymást segítve (tudásátadással, konkrét programokkal, közös forrásteremtéssel stb.) érnek el hatékonyabb eredményeket. E települések közötti civil együttműködések elősegítését a program know-how-ját kidolgozók a kezdetektől támogatták, de annak tényleges, alulról szerveződését e civil együttműködések valósították meg. Ez az alulról szerveződés biztosítja az összefogások stabilitását (*Füzesi–Tistyán* 2004).

- ³ Az egészség- és életminőség-fejlesztéssel foglalkozó dél-alföldi szervezetek felülreprezentáltságát egy, a térségben tevékenykedő, több civil egyesületet tömörítő erős gyűjtőszervezet működésével magyarázhatjuk.
- ⁴ A torzítás elkerülésére a számításhoz nem vettük figyelembe a minta átlagához képest szélsőségesen magas három legnagyobb értékű említést (150–200–300). (Ezzel nem a válaszadás őszinteségét vontuk kétségbe, hiszen alkalmanként – pl. falunap szervezése – akár ennyi önkéntes is segítheti a szervezet munkáját, de a rendszeresen tevékenykedők száma – reálisan, és az interjúk tapasztalatai alapján – ennél feltehetően kevesebb.) Ezeket az adatokat is figyelembe véve az önkéntesek átlagos száma 30 fő.
- ⁵ A kiválasztott interjúalanyok nem maguk alkotnak reprezentatív mintát (az alaposkaság pontos ismeretének hiánya miatt reprezentatív minta választásáról ebben az esetben értelmetlen is lenne beszélni), hanem a megfogalmazott véleményüket tekinthetjük reprezentatívnak – a képviselt csoportokra vonatkozóan.

Irodalom

- Andorka R. (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest. 204–207. o.
- Beluszky P. (2002) Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben – hátrányos helyzetű területek Magyarországon. – Beluszky P. *Vég kiárulás II.* MTA RKK, Pécs. 95–106. o.
- Csegény P.–Kákai L. (2002) *Köztes Helyzet!? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában az ezredforduló Magyarországon*. MEH Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest.
- Enyedi Gy. (2004) Az új gazdasági tér formálódása Magyarországon. – Csizmady A.–Husz. I. (szerk.) *Település és városszociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest. 254–267. o.
- Füzesi Zs.–Szöke K.–Tistyán L.–Péntek E. (2001) Települési egészségtervek. – *A falu*. Ősz. 71–76. o.
- Füzesi Zs.–Tistyán L. (2004) *Egészség és közösségfejlesztés a színtereken*. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest.
- Gazsó F.–Laki L. (2004) *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest. 13–56. o.
- Hancock, T. (2004) Egészségfejlesztés és támogató környezet. – *Egészségfejlesztés a színtereken*. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest. 50–56. o.
- Hankiss E. (1983) *Közösségek válsága és hiánya*. – Hankiss E. *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Mérleg, Budapest. 205–240. o.
- Kákai L. (2004) *Önkormányzunk értékek, de nélkülük!* – *Pártok és civil szervezetek a helyi társadalmakban*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Kákai L. (2005) Szükséges-e civil összefogás Magyarországon? – Szöke K.–Nizák P. (szerk.) *A civil összefogás dilemmái*. Soros Alapítvány, Budapest. 14–30. o.
- Kovács K. (2005) Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. – Bognár L.–Csizmady A.–Tamás P.–Tibori T. (szerk.) *Nemzetfelfogások, falupolitikák*. Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI, Budapest. 137–145. o.
- Vercseg I. (2004) *Legalább ennyit a közösségfejlesztésről*. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest.